

KS. BOLESŁAW KUMOR

POCZĄTKI I ORGANIZACJA KAPITUŁY METROPOLITALNEJ W MOHYŁOWIE NAD DNIEPREM

W Rosji przed r. 1772 kapituły katedralne nie były znane, ponieważ nie było tu terytorialnej organizacji Kościoła łacińskiego. Dopiero po I rozbiorze Polski w granicach Cesarstwa Rosyjskiego znalazły się formalnie 2 kapituły katedralne: smoleńska i inflancka. Ta pierwsza, ufundowana w 1625 r. przez króla Zygmunta III Wazę i erygowana w 1636 r. przez pap. Urbana VIII, obejmowała od samych początków swego istnienia 6 prałatur (prepozytura, dziekania, archidiaconia, kustodia, scholasteria i kantoria) i 12 kanonii gremialnych¹; od czasu przejścia Smoleńska pod panowanie Rosji (1654) nie rezydowała przy katedrze, tracąc swoje uposażenie i posiadając charakter tylko tytularny. Członkowie jej zasiadali z reguły w innych kapitułach katedralnych lub byli proboszczami w innych diecezjach. Pod koniec swego istnienia kapituła ta liczyła 7 prałatów (doszedł kanclerz) i 30 kanoników gremialnych². Kapituły tej formalnie nikt nie znosił, podobnie jak formalnie nie zniesiono diecezji smoleńskiej. Po przeniesieniu ostatniego biskupa smoleńskiego T. Gorzeńskiego do Poznania (27 III 1809) diecezja smoleńska — nie mająca już od 1783 r. żadnego terytorium i nie obsadzana — przestała istnieć, a kapituła nie uzupełniana wymarła.

Kapituła katedralna inflancka, uposażona przez króla Stefana Batorego (4 XII 1582) i erygowana wraz z diecezją wendeńską przez pap. Grzegorza XIII (11 V 1583), obejmowała 6 prałatur (prepozytura, archidiaconia, dziekania, scholasteria, kantoria i kustodia) i tyleż kanonii gremialnych. Po pokoju oliwskim (1660) diecezja i kapituła straciły stolicę i katedrę biskupią (Wenden) oraz większość uposażenia. Kapituła odtąd nie rezydowała w diecezji, chociaż katedra biskupia została przeniesiona do Piltynia w Kurlandii, a następnie do Dyneburga, a od 1760 r. do Krasławia w Inflantach Polskich. W relacji z 1764 r.

¹ T. Długosz. *Dzieje diecezji smoleńskiej*. Lwów 1937 s. 27.

² Ł. J. Jańczak. *Smoleńskie biskupstwa obrządku łacińskiego i wschodniego*. W: *Encyklopedia Kościelna*. Pod red. M. Nowodworskiego. T. 26. Warszawa 1903 s. 34.

podano, że kapituła i jej prałaci (6) oraz kanonicy (6) mają charakter tytularny i nie rezydują przy katedrze w Krasławiu. Podobne informacje podano w 1793 r. Kapituła ta została zniesiona wraz z diecezją w 1798 r.³

Faktycznie tedy po I rozbiórce Polski w granicach Rosji nie było kapituły katedralnej. Miała ona dopiero powstać wraz z utworzeniem archidiecezji mohylowskiej. Utworzona bowiem niekanonicznie diecezja białoruska nie posiadała kapituły. Ukaz carowej Katarzyny II z 12 V 1774 r., tworzący biskupstwo białoruskie, nie przewidywał kapituły katedralnej ani też osobnego dla niej uposażenia⁴. Wprawdzie w 1778 r. bp Stanisław Bohusz Siestrzeńcewicz zamianował 12 proboszczów kanonikami honorowymi, a carowa Katarzyna II ukazem z dnia 1 X 1778 r. nadała im specjalne dystynktorium z herbem rosyjskim, ale kapituła ta nie była erygowana formalnie, nie miała żadnego uposażenia i nie rezydowała przy kościele katedralnym w Mohylowie⁵. Nie można również przyjąć ukazu carowej Katarzyny II z 26 I 1782 r. za dyplom fundacyjny kapituły; dokument ten, będący dyplomem fundacyjnym arcybiskupstwa łańciskiego w Mohylowie nad Dnieprem, wprawdzie wspomina o kanonikach, „którzy mają stanowić konsystorz arcybiskupi”, ale nic nie mówi o ich uposażeniu, organizacji, liczbie czy też obowiązkach kościelnych⁶.

Formalna i faktyczna erekcja kapituły metropolitalnej przy archikatedrze p. w. Wniebowzięcia NMP w Mohylowie nad Dnieprem nastąpiła w związku z kanoniczną erekcją archidiecezji mohylowskiej w 1783 r., a wzory organizacyjne i ustrojowe dla niej czerpano z kapituł polskich. Zgodnie z obowiązującym prawem kościelnym erekcji kapituły dokonał pap. Pius VI w bulli *Onerosa pastoralis officii cura* z 15 IV 1783 r., powołującej do życia archidiecezję i metropolię mohylowską⁷. W bulli tej polecił papież delegatowi apostolskiemu J. Ch.

³ Bibliotheca Apostolica Vaticana (BAV) vol. 153 k. 266 (1764); vol. 196 k. 119 (1793); J. Fijałek. *Kościół rzymsko-katolicki w Infiatach pod władztwem polskim (1582-1772/95)*. „Kwartalnik Teologiczny Wileński” T. 1-2:1923/24 s. 178 nn.

⁴ A. Theiner. *Die neueste Zustände der katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Russland seit Katharina II bis auf unsere Tage*. Tl. 2. Augsburg 1841 dok. 71 s. 227-229.

⁵ Tamże nr 73 s. 231 (1 X 1778); S. Szantyr. *Zbiór wiadomości o Kościele i religii katolickiej w Cesarstwie Rosyjskim a szczególnie w prowincjach do Polski przyłączonych*. Poznań 1843 s. 22.

⁶ Theiner, jw. nr 76 s. 233-236 (26 I 1782); nr 79 s. 238-241 (14 XI 1783).

⁷ Najnowsze prace na ten temat: B. Kumor. *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*. Lublin 1969-1971 (nadb. z: „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych”) s. 173-183; A. A. Brumanis. *Aux origines de la hiérarchie latine en Russie. Mgr Stanislas Siestrzeńcewicz-Bohusz, premier orchèveque-métropolitain de Mohilev (1731-1826)*. Louvain 1968.

Archettiemu, by „wyznaczył odpowiednie beneficja kościelne w archidiecezji na probendy kapituły metropolitalnej” oraz dokonał jej erekcji zgodnie z przepisami Soboru Trydenckiego. W oparciu o te pełnomocnictwa delagat apostolski Archetti dekretem z 19 XII 1783 r. *Pastoralis sollicitudo* utworzył kapitułę metropolitalną, złożoną z 4 prałatów (prepozyt, archidiakon, kustosz, scholastyk) oraz z 4 kanoników gremialnych i 4 honorowych; ci ostatni wprawdzie mieli zarezerwowane miejsce w stallach po kanonikach gremialnych, ale nie otrzymali prawa głosu i byli zwolnieni od stałej rezydencji przy katedrze metropolitalnej w Mohylowie.

Ponieważ państwo nie przeznaczało na utrzymanie kapituły żadnych funduszków, dlatego na jej uposażenie dekret delegata apostolskiego przeznaczył 8 bogatych beneficjów parafialnych z dawnej diecezji wileńskiej (Mohylów, Mścisław), inflanckiej (Ossuń, Lucyń, Dyneburg, Marienhauz) i smoleńskiej (Newel, Siebież). Ze względu na to, że posiadacze tych beneficjów nie chcieli zrzec się swych dotychczasowych dochodów, zostali oni powołani do gremium prałatów i kanoników nowej kapituły, z pozwoleniem zatrzymania beneficjów parafialnych. Prepozytem kapituły metropolitalnej został dotychczasowy proboszcz mohylowski, archidiakonem — proboszcz ossuński, kustoszem — proboszcz newelski, scholastykiem — proboszcz lucyński, kanonikiem teologiem — proboszcz dyneburski, kanonikiem penitencjarzem — proboszcz marienhauzki, dwoma następnymi — proboszczowie z Mścisławia i Siebieża. Po ich śmierci dochody poszczególnych beneficjów miały być podzielone przez arcybiskupa na 2 części; jedna miała odtąd służyć na utrzymanie proboszcza i parafii, druga natomiast miała być inkorporowana do masy majątkowej kapituły. Dochody przeznaczone na rzecz kapituły w 2 częściach miały stanowić stały fundusz dla prałatów i kanoników jako prebendy, część 3 została przeznaczona na dystrybucje codzienne. Kanonie honorowe miały być przywiązane na stałe do urzędu proboszcza w Petersburgu, Moskwie, Chersoniu i Krzyczewie. Utworzone przy katedrze kolegium mansjonarzy, czyli wikariuszy, składające się z 6 kapłanów, zostało uposażone dobrami ziemskimi Wiadec i Zachod, przynależnymi dotąd do parafii w Obolcach i Orszy. Nadto przyznano im pewne posiadłości ziemskie z beneficjum parafialnego w Homlu, które na przyszłość miał wyznaczyć arcybiskup⁸.

⁸ Theiner, jw. nr 22 s. 81-90 (dokum. *Pastoralis sollicitudo* z 19 XII 1783 oraz bulla *Onerosa pastoralis officii cura* z 15 IV 1783); *Akty i gramoty o ustroju i uprawnieniu Rymko-katolickiej Cerkwi w Imperii Rossijskiej i Carstwie Polskom*. Petersburg 1849 s. 1-23; *Nonciatures de Russie*. Ed. M. J. R. de Journal. T. 1. Romae 1951 n° 25 s. 37-66 i Appendices n° 1 s. 456-461 (15 IV 1783, 26 IV 1783, 19 XII 1783); Szantyr, jw. s. 67-70.

Nowo ukonstytuowana kapituła metropolitalna dekretem *Pro maiori archiepiscopalis* z 26 XII 1783 r. otrzymała z rąk delegata apostolskiego W. Litty pierwsze statuty⁹. Statuty te podtrzymywały dawne prawo polskie kapituł koronnych, potwierdzone przez pap. Leona X (1515) i pap. Pawła III (1543), wymagające od kandydatów ubiegających się o stalle kanoniczne szlachectwa. Zarówno tedy prałaci, jak i kanonicy mieli przed swoją instalacją przedłożyć odpowiednie dokumenty. Nie zarezerwowano natomiast żadnych stall kanonicznych dla graduowanych plebejów (§ 1). Ten częściowo anachroniczny statut, powtórzony jeszcze w 1798 r. dla nowo utworzonej kapituły mińskiej, był o tyle zrozumiały, że katolicy obrządku łacińskiego nowo utworzonej archidiecezji rekrutowali się głównie z ziemiaństwa.

Statuty mohylowskie z 1783 r. natomiast całkowicie zrywały z praktyką polskich kapituł w XVIII stuleciu; zabraniały tworzenia koadiutorii i kanonii honorowych z wyjątkiem czterech uprzednio wspomnianych. Mianowanym w 1778 r. kanonikom honorowym zabroniono odtąd nosić dynstynktorium kanonicznego, nadanego im przez carową Katarzynę II w 1778 r.; odtąd odznaczenie to miało przysługiwać wyłącznie kapitule mohylowskiej (§ 3). Nowo mianowani kanonicy i prałaci byli zobowiązani złożyć w przeciągu 2 miesięcy od instalacji wyznaczenie wiary na ręce arcybiskupa lub jego oficjała generalnego (§ 4).

Ponieważ pierwsza kapituła została ukonstytuowana z proboszczów, dlatego statuty z 1783 r. zobowiązywały 2 prałatów i 2 kanoników per turnum przez 3 miesiące do rezydencji przy archikatedrze w Mohyłowiu, odprawiania chórowej służby Bożej i do brania udziału w pracach konsystorza i sądu arcybiskupiego, by w ten sposób zadośćuczynić przepisom Soboru Trydenckiego (sess. XXIV cap. 12 de reform.). W archikatedrze p. w. Wniebowzięcia NMP w Mohyłowiu codziennie jeden z kanoników per turnum miał odprawiać mszę św. konwentualną; obowiązki te w niedzielę i święta spadały na prałatów. Brewiarz w chórze należało odmawiać tylko w święta, a mieli go recytować prałaci, kanonicy i mansjonarze (§ 4-6).

Kapitułę generalną prałaci i kanonicy mieli odprawiać co roku 8 V w dzień św. Stanisława, patrona mohylowskiej prowincji kościelnej. Przedmiotem obrad kapituły miały być sprawy dotyczące kapituły, katedry, wychowania młodzieży katolickiej, świeckiej i duchownej, rozbudowa szkolnictwa kościelnego, metody nauczania oraz postawa religijna i moralna młodzieży. Szkoły miały należeć do gestii scholastyka, na którym ciążył z urzędu obowiązek czuwania nad szkolnictwem ko-

⁹ Theiner, jw. nr 24 s. 93-97 (tekst w jęz. łac.); *Akty i gramoty* s. 29-38 (tekst w jęz. łac. i ros.).

ścielnym i informowania o jego stanie i potrzebach arcybiskupa (§ 7). Sprawy karności, dyscypliny i przestrzegania statutu zostały zlecone arcybiskupowi mohylowskiemu (§ 8).

Prawa prezenty i patronatu na prałatury i kanonie, według ukazu carskiego z 14 XII 1772 r. i 8 V 1798 r. oraz dekretu delegata apostolskiego W. Litty z 19 XII 1798 r., bez żadnych ograniczeń należały do arcybiskupa, metropolity mohylowskiego¹⁰. Dopiero ukaz cara Aleksandra I z 1810 r. zarezerwował nominacje prałatów i kanoników kapitulnych wyłącznie carowi, chociaż nie pozbawiał pewnego wpływu na to arcybiskupa¹¹; to ostatnie rozporządzenie obowiązywało do 1918 r.

Wkrótce po 1783 r. metropolita Stanisław Bohusz Sistrzeńcewicz mocą delegacji apostolskiej nadał kapitule nową ordynację, w której powiększył ją do 5 prałatów przez włączenie do niej archidiakona białoruskiego i do 6 kanoników gremialnych przez utworzenie 2 nowych kanonikatów. Prałat archidiakon miał odtąd pobierać połowę dochodów z dawnej archidiakonii białoruskiej, zaś uposażenie nowych prebend kanonicznych miały stanowić wsie Jurkowszczyzna i Jezierniki oraz Dubrowno, stanowiące dotąd masę beneficjalną parafii Lucyń, Wiadziec i bernardyńskiego klasztoru w Dubrownie¹². Taką organizację, dotację i ustrój kapituły metropolitalnej potwierdził delegat apostolski W. Litta w dekrecie *Ad maiorem fidei* z 7 VIII 1798 r. Jedyną zmianę, jaką wprowadził do ustroju kapituły, było związanie na zawsze z prepozyturą kapitulną godności i urzędu okręgowego sufragana mohylowskiego¹³. W dniu 8 II 1800 r. kapituła otrzymała nowe dystynktorium z rąk cara Pawła I. Na złotym krzyżu kapitulnym w owalnym polu, obwiedzionym wawrzynem, znajdował się herb rosyjski — dwugłowy czarny orzeł ze złotą cesarską koroną na głowie. Na środku orła był biały krzyż maltański, a na jego przecięciu — okrągła tarcza czerwona z wizerunkiem św. Jerzego¹⁴.

Wyżej omówiony ustrój kapituły metropolitalnej jest zaświadczony w 1808 r.¹⁵, a relacja o stanie archidiecezji z 1823 r. informowała m. in., że „arcybiskup jest głową kapituły i ta jest jemu podległa, wszystkie

¹⁰ Theiner, jw nr 70 s. 224-226 (14 XII 1772); nr 22 s. 81-90 (19 XII 1798); Szantyr, jw. s. 133-135 (8 V 1798).

¹¹ K. Waberski. *Mohylewska prowincja*. W: *Encyklopedia Kościelna*. Pod red. M. Nowodworskiego. T. 14. Warszawa 1883 s. 552.

¹² Szantyr, jw. s. 69.

¹³ *Akty i gramoty* s. 62-76.

¹⁴ J. Kurczewski. *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska*. Cz. 3. Wilno 1916 s. 410.

¹⁵ *Spisek łacińskiego duchowieństwa mohylewskiej archidiecezji roku 1808*. Mohylów 1808 s. 4.

przeto czynności każdego zebrania tak w akcie do potwierdzenia posyła, które otrzymawszy, postanowienia swoje do spełnienia przywozdi [...] Prałaci i kanonicy gremialni obowiązani przy katedrze rezydować takim porządkiem, co tercjał po dwóch prałatów i po dwóch kanoników na przemianę, tak aby nabożeństwo nie ustawało w katedrze, które jest celem ich rezydencji. [...] Przez instytucję nabywają prawości w kapitule, przez instalację używania prerogatyw ołtarza, miejsca w kościele i dochodów z majątków. Pierwszą poprzedza wyznanie wiary, drugą przysięga wierności tronowi" ¹⁶.

¹⁶ *Wiadomość statystyczna o archidiecezyi mohilewskiej rzymskokatolickiego wyznania* (druk luźny) § 2. Por. A. Petrani. *Monografia o metropolicie Siostrzeńce-wiczu*. „Prawo Kanoniczne” 13:1970 nr 1-2 s. 303.